

UDK 282(497.5)
316:2](497.5)
2:316.42

Izvorni znanstveni rad.
Primljeno: 21. 03. 2011.
Prihvaćeno: 25. 03. 2011.

RELIGIJA I CRKVA

Pitanja institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu

Krunoslav Nikodem

Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
e-mail: knikodem@ffzg.hr

Sažetak

U radu se analiziraju pitanja institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu. Rad se temelji na rezultatima empirijskog istraživanja provedenog u sklopu projekta „Modernizacija i identitet hrvatskog društva: sociokulturne integracije i razvoj“ (130-1301180-0915) pod vodstvom prof. dr. sc. Ivana Cifrića. Istraživanje je provedeno krajem studenog i u prvoj polovici prosinca 2010. godine na reprezentativnom uzroku punoljetnih građana Hrvatske (N=1008). Institucionalna religioznost se analizira na sljedećim pokazateljima: konfesionalna pripadnost, religijska samoidentifikacija, osobno uvjerenje o postojanju Boga, te institucionalna religijska praksa. U radu se polazi od opće hipoteze da u suvremenom hrvatskom društvu i dalje prevladavaju tradicionalni oblici religioznosti vezani uz religijske institucije. Navedeni pokazatelji analiziraju se s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike i političke orijentacije građana Hrvatske. U svrhu potpunije analize dobiveni rezultati za 2010. godinu uspoređuju se s rezultatima drugih istraživanja koja su provedena u razdoblju od 1997. do 2008. godine. Osim toga, u radu se ukratko izlažu osnovni teorijski pristupi u sociologiji religije, te se na temelju analize rezultata empirijskih istraživanja ukazuje na mogućnosti njihove primjene u obrazloženju suodnosa društvenih i religijskih promjena u Hrvatskoj. U tom kontekstu analizira se i uloga i mogućnosti djelovanja Katoličke crkve.

Ključne riječi: *religija, crkva, institucionalna religioznost, društvene promjene, religijske promjene*

1. UVOD

Dvadesetak godina nakon društvenih i političkih promjena, koje su označile prijelaz iz socijalizma u demokraciju a u kojima se i religijska pripadnost i religioznost isticala kao iznimno važna, suvremeno hrvatsko društvo i dalje karakterizira visoka religioznost. Kako je poznato ta se religioznost uglavnom očituje u tradicionalnom obliku vezanom uz religijske institucije (crkve). Suvremeno hrvatsko društvo karakteriziraju izrazite promjene u svim područjima društvenog života, a time i u području religije. Stoga u ovom radu, na temelju rezultata empirijskih istraživanja, analiziramo promjene unutar institucionalne religioznosti kao dominantnog oblika religioznosti u hrvatskom društvu.

Rad je, uključujući uvod i zaključak, podijeljen u sedam dijelova. Osim ovog uvodnog dijela, u drugom dijelu rada dajemo kraći pregled osnovnih teorijskih pristupa u sociologiji religije. Osim sekularizacijskih teorija, teorija individualizacije religije i „religijskog tržišta“, izlažu se kratko i teorije „vjerovanja bez pripadanja“, „zastupničke religije“, religije kao „lanca sjećanja“, te teorije „difuzne religije“ i „deprivatizirane religije“. U trećem dijelu daju se kratke metodološke napomene o empirijskom istraživanju koje je provedeno u sklopu projekta „Modernizacija i identitet hrvatskog društva: sociokulturne integracije i razvoj“, o konstrukciji osnovnog koncepta kojeg analiziramo u radu („institucionalna religioznost“), te o radnim hipotezama i metodama analize rezultata. Također se navode osnovne informacije i o drugim istraživanjima čije rezultate uspoređujemo prateći promjene na pojedinim pokazateljima institucionalne religioznosti. Četvrti dio rada sadrži pregled osnovnih pokazatelja institucionalne religioznosti gdje se rezultati istraživanja za 2010. godinu uspoređuju s rezultatima drugih istraživanja u posljednjih desetak i više godina. Usporedbe su na razini distribucije postotaka. U petom dijelu rada analiziraju se osnovni pokazatelji institucionalne religioznosti s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike i političke orijentacije građana. Šesti dio predstavlja raspravu o dobivenim rezultatima, u smislu mogućnosti i prijepora daljnjeg razvoja i promjena institucionalne religioznosti. Pritom se, zbog potpunije analize, koristimo i rezultatima drugih istraživanja. U zaključku ukratko ukazujemo na moguću prikladnost i primjenjivost teorijskih pristupa, koji su izloženi u ovom radu, za obrazloženje suodnosa društvenih i religijskih promjena u suvremenom hrvatskom društvu. Poseban naglasak u tom smislu je stavljen na pitanja institucionalne religioznosti.

2. OSNOVNI TEORIJSKI PRISTUPI U SOCIOLOGIJI RELIGIJE

Usprkos mnoštvu različitih teorijskih pristupa u sociologiji religije koji u općem smislu obuhvaćaju suodnos društvenih i religijskih promjena, u europskom kontekstu i dalje uglavnom prevladavaju teorije sekularizacije. U svom radu o sekularizaciji kao potencijalnoj „europskoj sudbini“ Gert Pickel ističe kako se aktualna rasprava u suvremenoj sociologiji religije vodi između tri teorijska pristupa, a to su teorija sekularizacije, teorija religijskog tržišta i teorija o religijskoj individualizaciji (Pickel, 2009:90-92).

Općenito, teorije sekularizacije ističu kako razvojem modernog društva dolazi do smanjivanja društvene važnosti religije. Bryan Wilson primjerice navodi da su religijska mišljenja, djelovanja i institucije nekoć bile u samom središtu života zapadnih društava, kao uostalom i većine drugih društava. No razvojem modernog društva dolazi do promjena, ne samo u smislu religijske prakse i opadanja utjecaja religijskih institucija, već prije svega u smislu religijskog mišljenja. Wilson ističe kako su ljudi u svom djelovanju sve manje motivirani religijom, a crkvene dogme više ne određuju primjereno ponašanje. Sekularizaciju tako određuje kao proces kojim religijsko mišljenje, djelovanje i religijske institucije gube društveni značaj (Wilson, 1966:xiv; 1982:149). Važnost Wilsonove analize procesa sekularizacije je u povezivanju tog procesa s procesom opadanja važnosti zajednice u suvremenim, visoko organiziranim društvenim sustavima. Religija „djeluje“

u zajednici, no razvoj suvremenih društava više se ne temelji na zajednici, već prije na tehno-znanstvenom, političkom i ekonomskom napretku, što bitno umanjuje društvenu važnost religije (Wilson, 1976:265; Dobbelaere, 2006:141-146). Neki autori su nadalje isticali i opadanje individualne važnosti religije. Tako Peter Berger navodi kako proces sekularizacije ne pretpostavlja samo društveno-objektivne posljedice, već i individualno-subjektivne. Osim sekularizacije društva i kulture suvremenog Zapada, razvija se i sekularizacija svijesti, odnosno raste broj onih pojedinaca čiji svjetonazori više nisu vezani uz religijske interpretacije. Čini se, smatra Berger, da procesi sekularizacije širenjem modernizacije i „vesternizacije“ postaju globalni, odnosno da šire svoje učinke i izvan dominantno kršćanskog svijeta. Sekularizacija za Bergera znači i krizu vjerodostojnosti religije, odnosno raspad vjerodostojnosti tradicionalnih religijskih određenja stvarnosti. Religijski pluralizam modernog društva povezan je sa sekularizacijom svijesti (Berger, 1990:107-135). Berger je pak jedan od rijetkih predstavnika sekularizacijske teorije koji u svojim kasnijim radovima priznaje nedostatke te teorije, prije svega jer empirijski pokazatelji iz različitih dijelova svijeta sve manje podupiru teoriju sekularizacije (Berger, 2002:292). Za Stevea Brucea sekularizacija označava društveni kontekst kojeg karakterizira opadanje važnosti religije za odvijanje ne-religijskih uloga i institucija (država i ekonomija), opadanje društvenog ugleda religijskih uloga i institucija, te opadanje stupnja uključenosti u religijske prakse, iskazivanja religijskog vjerovanja i utjecaja religijskog vjerovanja na druga područja ljudskog života (Bruce, 2002:3). Prema Bruceu sekularizacijska paradigma sugerira da procesi socijalne i strukturalne diferencijacije, societalizacije, racionalizacije, individualizacije, egalitarizacije, te sve veće društvene i kulturalne različitosti, potkopavaju religiju, osim ako se ne otvore mogućnosti za djelovanje i važnost religije u nekim drugim područjima (izuzev odnosa pojedinaca i društva spram natprirodnog). U tom smislu Bruce postavlja dvije teze – „kulturalna obrana“ i „kulturalni prijelaz“. Prvu tezu „kulturalne obrane“ karakterizira sociokulturni kontekst gdje se religija javlja kao izvor obrane nacionalne, lokalne, etničke kulture, odnosno kao važan dio kolektivnog identiteta. Bruce navodi da će sekularizacija biti zaustavljena kada su kultura, identitet i osjećaji vrijednosti pod prijetnjom „strane“ religije ili radikalnog sekularizma, te u tom smislu navodi primjere Poljske, Sjeverne Irske i Hrvatske. Drugu tezu obrazlaže u kontekstu velikih kulturalnih prijelaza (tranzicija), koje ugrožavaju socijalni identitet, i gdje religija može pružiti izvore za lakše usvajanje tih prijelaza i za uspostavljanje novog osjećaja vrijednosti (Bruce, 2002:30-34). Osim navedenog zanimljiva je i revidirana verzija teorije sekularizacije Ronalda Ingleharta i Pippe Norris koja u suodnosu društvenih i religijskih promjena ističe važnost osjećaja egzistencijalne sigurnosti. Njihova teorija sekularizacije temelji se na dva aksioma – sigurnosti i kulturne tradicije. „Sigurnost“ pritom označava slobodu od raznih oblika rizika i opasnosti, a „kulturna tradicija“ označava povijesno i kulturno naslijeđe određenog društva (Inglehart, Norris, 2007:24-29). Ukratko, autori tvrde i dokazuju na temelju analize rezultata empirijskih istraživanja da su društva niske razine egzistencijalne sigurnosti i društva čijim povijesno-kulturnim naslijeđem dominira religija sklonija religioznosti i jačem naglašavanju važnosti religije u svim područjima društvenog života (Inglehart, Norris, 2007:192-193).

Za teoriju „religijskog tržišta“ (naziva se još i teorija „racionalnog izbora“, „ponude i potražnje“) često puta se ističe kako predstavlja jednu od rijetkih relevantnih teorijskih alternativa teorijama sekularizacije. Suprotno teorijama sekularizacije, teorija „religijskog tržišta“ ističe pozitivan odnos između religijskog pluralizma i religioznosti, te da su pojedinci prirodno religiozni i u tom smislu slijede vlastite religijske izbore, težeći povećanju dobiti i smanjenju gubitka (Davie, 2007:67-69).

Osnovno polazište ove teorije jest da velika konkurencija između religija pozitivno djeluje na religijsko sudjelovanje. Nastala osamdesetih godina 20. stoljeća u SAD-u, pod utjecajem ekonomijskih teorija i pitanja o vitalnosti religije u SAD-u usprkos procesima modernizacije, teorija „religijskog tržišta“ ističe da manje regulacije donosi više pluralizma u religijskoj ekonomiji. Pluralizam religija u nekom društvu vodi desakralizaciji (pojam koji se koristi umjesto pojma sekularizacije) tog društva, a monopolistički položaj određene religije u nekom društvu vodi sakralizaciji tog društva. Važnost religijskog pluralizma označava se povećanjem mogućnosti izbora i konkurencije, što „prisiljava“ vjernike da budu aktivniji (Stark, Bainbridge, 1985:5; Iannaccone, 1992:128; Finke, Stark, 2003:100-103; Lehmann, 2010:181-182).

Teoriju o „individualizaciji religioznosti“ razvija Thomas Luckmann u smislu odgovora pojedinaca na dvije važne karakteristike procesa modernizacije društva, a to su razvoj funkcionalne specijalizacije i pluralizam (Luckmann, 1999:253). No već je Emile Durkheim, analizirajući odnose religije i pojave individualnih kultova, upozorio kako „izgleda da su svi ti kultovi po definiciji neovisni o svakoj ideji skupine. Ne samo da su te individualne religije u povijesti vrlo česte, nego se neke od njih danas pitaju nisu li pozvane postati najuzvišenijim oblikom religijskog života i neće li doći dan kada neće biti drugoga kulta doli onoga koji će svaki čovjek slobodno štovati u dubini svoje duše“ (Durkheim, 2008:100). Za Luckmanna oblikovanje individualne religioznosti određeno je uspostavljenim „službenim“ modelom religije. Odnose koji povezuju pojedinca i „sveti kozmos“ određuje institucija koja zahtijeva isključivo pravo na interpretaciju stvari od „konačnog“ značenja i koja istovremeno slijedi različite „sekularne“ interese koji proizlaze organizacijske strukture same institucije. To znači da je u društvima koje karakterizira institucionalna specijalizacija religije pojedinac socijaliziran kroz „službeni“ model religije s jasnom svrhom da taj model može konstituirati njegov sustav „konačnog“ značenja. Uspješno ostvarenje te svrhe pretpostavlja koherentnost „službenog“ modela religije u smislu subjektivnog uvjerenja. Institucionalna specijalizacija religije, koja uključuje standardizirani prijenos „službenog“ modela religije, doktrinarnog kazona i kontrolu devijacija, bitno pridonosi „doslovnoj“ stabilnosti „svetog kozmosa“. No uslijed brzih i radikalnih društvenih promjena javlja se problem stabilnosti, kako društvene zajednice tako i „svetog kozmosa“. Osnovni problem institucionalne specijalizacije religije proizlazi iz činjenice da se „službeni“ model religije mijenja znatno sporije nego „objektivni“ društveni uvjeti koji suodređuju dominantne individualne sustave „konačnog“ značenja (Luckmann, 1967:83). Religijski stručnjaci profesionalno su motivirani braniti religijski status quo i uspješno proslijediti „službeni“ model religije laicima. No uslijed brzih društvenih promjena u tome mogu uspjeti ako se izolira-

ju od „svijeta“ i time izbjegnu učinke društvenih promjena koji mijenjaju život laika. Ali u tom izdvajanju ne mogu izbjeći smanjivanje vjerodostojnosti „službenog“ modela religije za laike, što otvara potrebu prilagodbe modela novonastalim/novonastajućim društvenim uvjetima. Luckmann smatra da su, zbog same prirode institucionalne specijalizacije religije, mogućnosti prilagodbe vrlo ograničene. Osim toga, time bi opasnost da specifične religijske predstave, „zamrznute“ u doktrini vjere, izgube vjerodostojnost u smislu subjektivnih sustava „konačnog“ značenja bila tek djelomično uklonjena. Osim navedenog Luckmann ističe i mogućnost stvaranja konzervativnih stavova spram društvenih promjena. Naime, internalizirani „službeni“ model religije proizvodi generalizirani stav koji vodi „automatskom“ otporu društvenim promjenama, što opet posljedično može povećati irelevantnost takvog modela religije za pojedinca. Nadalje, Luckmann navodi još jednu „nenamjeravanu“ posljedicu institucionalne specijalizacije religije u smislu slabljenja „nad-pozicije“ specifičnih religijskih predstava u subjektivnim sustavima značenja. Prije razvoja institucionalne specijalizacije religije, koja karakterizira moderno društvo, religijske predstave zaokupljale su mjesto „konačnog“ značenja u individualnoj svijesti. Razvojem institucionalnog, „službenog“ modela religije teži se održanju iste pozicije. No Luckmann upozorava kako u tom smislu nastaje problem jer su u modernom društvu specijalizirane religijske norme utemeljene u ograničenju društvenih uloga. Tako uspostavljeni odnosi „služe“ artikulaciji i „društvenoj vidljivosti“ religijske nadležnosti, no istovremeno sužavaju uobičajenu primjenjivost religijskih normi na odvojena područja vjerovanja i djelovanja. Smanjivanjem utjecaja „svetog kozmosa“ na sekularne norme smanjuje se i smislenost globalnog zahtjeva za religijskim normama (Luckmann, 1967:82-85). Na različitim razinama refleksije i intelektualne dosljednosti pojedinac teži ograničiti važnost specifičnih religijskih normi na područja koja, još uvijek, nisu unaprijed prisvojena nadležnošću civilnih institucija. Tako religija postaje „privatna stvar“, a Luckmann zaključuje da je institucionalno specijaliziranje religije, zajedno sa specijalizacijom drugih institucija, potaknulo razvoj koji mijenja religiju u subjektivnu i privatnu stvarnost (Luckmann, 1967:86).

Osim navedenih teorija smatramo važnim ukratko istaknuti još nekoliko teorijskih pristupa koji uglavnom nadilaze dominirajuću sekularizacijsku paradigmu. U analizi teorija, te rezultata empirijskih istraživanja o religiji u Europi, Grace Davie ističe da zapadni dio Europe prije karakterizira necrkvenost, nego sekularizacija (Davie, 2005:24). S obzirom na globalna sociokulturna i religijska kretanja sve više se čini da Europa prije predstavlja „izuzetak“, nego „primjer“ razvoja religije (Davie, 1999). S tim u vezi navodi dvije teze – o „vjerovanja bez pripadanja“ (uz napomenu postojanja i obrnutog trenda „pripadanja bez vjerovanja“), te o „zastupničkoj religiji“. Prva teza odnosi se na pojedine zemlje zapadne Europe, primjerice Veliku Britaniju, gdje „vjerovanje znatno sporije opada od same pripadnosti“ (Davie, 1990:455), a obrnuti trend primjenjiv je u pojedinim sjevernim europskim zemljama (Davie, 2005:33). Druga teza označava pojavu gdje „religijske institucije i organizacije mogu djelovati zastupnički na različite načine - primjerice, crkve i vjerski službenici obavljaju obrede u ime drugih kod rođenja, vjenčanja i smrti; vjerski službenici i „vjernici praktikanti“ vjeruju i u ime drugih, te

utjelovljuju moralne norme u ime drugih; crkve mogu ponuditi prostor za zastupničku raspravu o mnogim neriješenim pitanjima suvremenog društva i sl.“ (Davie, 2005:9). Nadalje navodi kako je za sada dovoljan broj vjerski neaktivnih građana u Europi zadržao nominalnu, ako ne i zastupničku, vezu sa svojim crkvama kako bi zastupnička uloga bila moguća. No ipak upozorava na osjetljivost takvog pristupa, jer je jedna od očitih nedostataka zastupničkog djelovanja odsutnost izravne veze između institucionalnih crkava i stanovništva u cjelini (Davie, 2005:84).

Davie u svojim radovima često ističe važnost teorijskih promišljanja Daniele Hervieu-Leger koja u svojoj analizi religije u modernom društvu polazi od koncepcije sjećanja. Naime, Hervieu-Leger promatra religiju kao „lanac sjećanja“ u kontekstu razlikovanja tradicionalnih društava („društva sjećanja“) i modernih društava („društva promjene“) (Hervieu-Leger, 2000:123). Dakle, religija je ona poveznica koja čini individualnog vjernika pripadnikom zajednice koja okuplja prošle, sadašnje i buduće članove, te dio tradicije (kolektivnog sjećanja) koja postaje temelj života zajednice. Za Hervieu-Leger moderna društva, posebice moderna europska društva, nisu manje religiozna zbog rastuće racionalnosti, već zbog toga što su sve manje i manje sposobna održati sjećanje koje leži u samom središtu religijskog postojanja. Zbog toga ih naziva „amnezijским društvima“. Nadalje, kao paradoks modernih društava navodi s jedne strane rastvaranje temelja religijskog života, a s druge strane otvaranje prostora koje samo religija može ispuniti. Dakle, paradoks moderniteta je u tome što otklanja potrebu za religijom i religijski osjećaj (kroz amneziju), no u svojim utopijskim oblicima ne može, na određeni način, ne ostati povezan s religijom (Davie, 2005:49-50).

Sljedeći teorijski pristup koji ovdje ukratko izložimo jest „difuzna religija“ Roberta Cipriana koja se odnosi na „vjernike koji su usvojili određenu katoličku socijalizaciju i prema istoj se određuju u općem smislu. U stvari, „difuzna religija“ se odnosi na građane koji nisu u potpunosti poslušni odredbama crkvene hijerarhije, no koji, s druge strane, ne odbijaju u potpunosti osnovne principe koji proizlaze iz sustava vrijednosti koji promovira katoličanstvo“ (Cipriani, 1989:28). „Difuzna religija“ je, kako to i sam naziv ističe, religija raširena u društvu, te zauzima „mjesto između“ sekularnih tendencija i institucionalne religioznosti. „Ona je pasivna religija koja može postati ponovo aktivna u određenim okolnostima“ (Cipriani, 1984:33). Dakle, „difuzna religija“ označava ono društveno stanje u kojem je religija (Cipriani prije svega referira katoličanstvo) raširena na gotovo sva područja društvenog života, te utječe na sustave vrijednosti i svjetonazore bez obzira na moguće procese, većeg ili manjeg, odstupanja od institucionalne religioznosti.

Za kraj ovog pregleda osnovnih teorijskih pristupa u sociologiji religije kratko ćemo izložiti teoriju Jose Casanove koja ističe prevladavanje procesa „deprivatizacije“ religije u suvremenom svijetu. Pod „deprivatizacijom“ Casanova smatra činjenicu da religije tradicije u svijetu odbacuju marginaliziranu i privatiziranu ulogu koju su im namijenile teorije modernizacije i teorije sekularizacije. Pod „deprivatizacijom“ također smatra pojavu društvenih pokreta, koji su religijski po svojoj prirodi, ili u ime religije postavljaju u pitanje legitimitet i autonomiju države i tržišne privrede, kao primarnih sekularnih

područja. Još jedna oznaka procesa „deprivatizacije“ je i odbijanje samoograničenosti religijskih institucija i organizacija na pastoralnu skrb „individualnih duša“ i postavljanje pitanja o povezanosti privatnog i javnog morala. Jedna od posljedica naznačenog procesa je i repolitizacija privatnog religijskog i moralnog područja, te renormativizacija javnih ekonomskih i političkih područja (Casanova, 1994:5-6). Casanova ističe istovremenost procesa „privatizacije“ i „deprivatizacije“ religije u suvremenom svijetu, te društvenu ulogu religije u smislu normativne integracije, važnosti moralnih normi i obrane osnovnih ljudskih prava i sloboda (Casanova, 1994:41, 43, 57).

Većina navedenih teorijskih pristupa može, u određenoj mjeri, biti primjenjiva i na pitanje religije i suodnosa društvenih i religijskih promjena u suvremenom hrvatskom društvu. U završnom ćemo dijelu rada ukratko ukazati na mogućnosti primjene dijela navedenih teorija. No prije toga slijede metodološke napomene, pregled osnovnih pokazatelja institucionalne religioznosti, analiza tih pokazatelja s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike i političke orijentacije, te rasprava o dobivenim rezultatima.

3. METODOLOŠKE NAPOMENE

Rad se temelji na analizi rezultata empirijskog istraživanja provedenog u sklopu projekta „Modernizacija i identitet hrvatskog društva: sociokulturne integracije i razvoj“ (130-1301180-0915) pod vodstvom prof. dr. sc. Ivana Cifrića. Istraživanje je provedeno krajem studenog i u prvoj polovici prosinca 2010. godine na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (N=1008). U radu se, kako to i sam naslov ističe, analiziraju pitanja institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu. Pod „institucionalnom religioznošću“ ovdje podrazumijevamo iskazivanje konfesionalne pripadnosti – u smislu pripadnosti određenoj religijskoj instituciji (uglavnom se odnosi na pripadnost Katoličkoj crkvi); religijsku samoidentifikaciju – u smislu iskazivanja „religioznosti u skladu s crkvenim učenjem“¹; osobno uvjerenje o postojanju Boga – u smislu uvjerenja o postojanju „osobnog Boga“²; te institucionalnu religijsku praksu – u smislu pohađanja vjerskih obreda karakterističnih za konfesionalnu pripadnost ispitanika.

1 Za mjerenje religijske samoidentifikacije u ovom radu koristimo instrument preuzet iz međunarodnog istraživanja „Aufbruch“, gdje skala od pet stupnjeva, uz „religiozno nesigurne“, „nereligiozne“ i „protivnike vjere“, sadrži razlikovanje unutar onih ispitanika koji se smatraju „religioznima“, i to na „religiozne u skladu s crkvenim učenjem“ i „religiozne na svoj način“. Odabir ovakvog instrumenta u skladu je s temom rada i omogućuje nam da na ovom pitanju pratimo promjene između „institucionalizirane“ i „individualizirane“ religioznosti.

2 Za mjerenje odnosa prema postojanju Boga koristimo instrument preuzet iz međunarodnog istraživanja „European Value Study“. Skala od pet stupnjeva, uz skeptično, agnostičko i ateističko stajalište, razlikuje „vjerovanje u osobnog Boga“, te „vjerovanje u neku vrstu duha ili životne sile“. Upravo naznačeno razlikovanje u literaturi često označava razliku između tradicionalne (institucionalne) religioznosti i moderne (individualizirane) religioznosti (Barker, 2004:26).

Osnovna hipoteza rada jest da u suvremenom hrvatskom društvu i dalje prevladavaju tradicionalni oblici religioznosti vezani uz religijske institucije. Hipoteza se temelji na dosadašnjim spoznajama (Črpić, Kušar, 1998; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000; Marinović Jerolimov, 2000; Aračić, Črpić, Nikodem, 2003; Nikodem, 2004; Marinović Jerolimov 2005; Nikodem, Zrinščak, 2009; Nikodem, 2010; Črpić, Zrinščak, 2005, 2010) i predstavlja širi hipotetički okvir unutar kojeg analiziramo promjene na određenim pokazateljima institucionalne religioznosti.

U skladu s analizom gdje navedene pokazatelje institucionalne religioznosti promatramo s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike i političke orijentacije građana prva radna hipoteza pretpostavlja da će građani starije životne dobi, ženskog spola i s nižim stupnjem obrazovanja biti skloniji institucionalnim obrascima religioznosti. Druga radna hipoteza pretpostavlja da će navedenim obrascima religioznosti biti skloniji oni koji su većinu svog života proveli u ruralnim sredinama, te oni iz obitelji lošijeg imovinskog stanja. Treća radna hipoteza pretpostavlja da će istome biti skloniji građani „desne“ političke orijentacije. S obzirom da su dosadašnje analize religioznosti i sociodemografskih karakteristika, kako u Hrvatskoj tako i u Europi, pokazale važan utjecaj spolne i dobne strukture, te stupnja obrazovanja, ovdje smo te karakteristike izdvojili od preostalih (mjesto života i samoprocjena imovinskog stanja obitelji).

Zbog potpunije analize, te praćenja promjena na pojedinim pokazateljima institucionalne religioznosti, u radu koristimo i rezultate drugih istraživanja koja su provedena u razdoblju od 1997. do 2008. godine. To su sljedeća istraživanja: „Aufbruch I“ (1997, N=1032); „European Value Study“ (1999, N=1003); „Modernizacija i identitet hrvatskog društva“ (2004, N=1202); „Aufbruch II“ (2007, N=1000) i „European Value Study“ (2008, N=1525).³

U analizi, osim jednostavne distribucije postotaka i usporedbe rezultata različitih istraživanja na toj razini, koristimo hi-kvadrat test i regresijsku analizu.

4. INSTITUCIONALNA RELIGIOZNOST U HRVATSKOJ – PREGLED OSNOVNIH POKAZATELJA

Pregled osnovnih pokazatelja institucionalne religioznosti počinjemo s pitanjem o pripadnosti određenoj vjerskoj zajednici, odnosno konfesiji. Kako je vidljivo iz tablice 1. konfesionalna pripadnost u hrvatskom društvu obuhvaća većinu građana. Prema rezultatima istraživanja „MID“ za 2010. godinu u Hrvatskoj se oko 95 posto građana konfesionalno izjašnjava, dok se oko 5 posto ne smatra pripadnikom niti jedne vjeroispovijesti. Usporedba ovih rezultata s rezultatima popisa stanovništva i rezultatima drugih

³ Oznake za navedena istraživanja, koje koristimo u radu, su sljedeće: „Aufbruch I i II“ (1997, 2007)=AUF 1997/2007; „European Value Study“ (1999, 2008)=EVS 1999/2008; „Modernizacija i identitet hrvatskog društva“ (2004, 2010)= MID 2004/2010.

istraživanja u općem smislu pokazuje porast rimokatolika, te smanjivanje pravoslavnih vjernika i onih koji se ne smatraju pripadnicima niti jedne vjeroispovijesti.

Tablica 1. Konfesionalna pripadnost u hrvatskom društvu od 1953. do 2010. godine.

	%							
	1953.	1991.	1997.	1999.	2001.	2004.	2008.	2010.
Rimokatolička	73,9	76,6	82,8	86,8	87,8	90,6	80,6	87,8
Pravoslavna	11,2	11,2	0,9	0,4	4,4	2,2	3,0	6,0
Islamska	-	1,2	0,5	-	1,3	1,1	0,2	0,4
Druge kršćanske crkve i denominacije	-	0,7	-	1,8	0,6	-	0,3	0,2
Nisu pripadnici niti jedne vjeroispovijesti	12,5	8,6	15,1	11,3	5,9	5,7	15,7	4,8

Izvori: Popisi stanovništva 1953, 1991, 2001; AUF 1997; EVS 1999, 2008; MID 2004, 2010.

Prema popisima stanovništva u posljednjih pedesetak godina vidljiv je porast rimokatolika, od 73,9 posto u 1953. godini do 87,8 posto u 2001. godini, te opadanje broja pravoslavnih, od 11,2 posto u 1953. godini do 4,4 posto u 2001. godini. Znatnije promjene u tom smislu primjetne su između popisa stanovništva 1991. i 2001. godine, što je manjim dijelom posljedica različitih pristupa u prikupljanju podataka, a većim dijelom posljedica društveno-političkih promjena, migracija uzrokovanim tim promjenama i ratom, te promjenama u odnosu novog, demokratskog političkog sustava spram religije općenito. Rezultati drugih istraživanja od 1997. do 2008. godine pokazuju relativno stabilan broj konfesionalno izjašnjenih rimokatolika, dok je broj pravoslavnih i muslimana u tom smislu nestabilan, što je većim dijelom posljedica različite konstrukcije uzoraka i same provedbe istraživanja. Kako smo naveli procesi društveno-političkih promjena s početka devedesetih godina prošlog stoljeća zasigurno su utjecali na naznačene promjene u izjašnjavanju o konfesionalnoj pripadnosti. U tom smislu neki autori upozoravaju da konfesionalna pripadnost može imati i nereligijske, odnosno svjetovne karakteristike. Tako Antun Šundalić navodi sljedeće svjetovne oznake konfesionalne pripadnosti: 1. Konfesionalna pripadnost kao potvrda nacionalne pripadnosti. U procesu konstituiranja i osamostaljivanja nacija je važnu potporu imala u religiji. S obzirom da je religijsko područje predstavljalo jedino „područje otpora“ za vrijeme komunističke vladavine, religija je sve više poprimala atribute nacionalnog; 2. Konfesionalna pripadnost kao izraz tradicije. Manifestiranje konfesionalne pripadnosti kroz održavanje religijske tradicije ne mora nužno imati i religijski karakter, primjerice kod obilježavanja velikih vjerskih blagdana; 3. Konfesionalna pripadnost kao izraz konformizma; 4. Konfesionalna pripadnost kao izraz svjetovnih motiva. Konfesionalna pripadnost, posebice

u vrijeme ratnih opasnosti, može postati okvir za nacionalnu svijest, tradiciju, kulturu i politiku (Šundalić, 1995:915). Sve navedene svjetovne karakteristike iskazivanja konfesionalne pripadnosti, u određenoj mjeri, prisutne su i danas u hrvatskom društvu, no za očekivati je da će se njihovi utjecaji na konfesionalnu pripadnost smanjivati daljnjim razvojem društva. S druge strane, a posebice uzimajući u obzir opću krizu u društvu, nerazjašnjena pitanja i probleme naslijeđa nedavne prošlosti, te nepravedan odnos Europske unije spram završetka pregovora i utvrđivanja datuma ulaska Hrvatske u Europsku uniju, mogući su i suprotni trendovi.

Na kraju, važno je istaknuti kako „konfesionalna slika“ hrvatskog društva nije jednoznačna u smislu naznačenog općeg trenda povećanja i/ili stabilnosti konfesionalno izjašnjenih rimokatolika jer se naša usporedba temelji na različitim istraživanjima, koja su provedena na različitim uzorcima i gdje su navedeni rezultati dobiveni različitim metodologijama. Usporedba rezultata istih istraživanja, gdje su uzorci i metodologija uglavnom ujednačeni, primjerice kod EVS-a za 1999. i 2008. godinu, pokazuje statistički značajan pad konfesionalno izjašnjenih rimokatolika (za 6 posto) i porast onih koji se ne smatraju pripadnicima niti jedne vjeroispovijesti (za 4,4 posto) (Črpić, Zrinščak, 2010:8-9).

Drugo pitanje u ovom pregledu osnovnih pokazatelja institucionalne religioznosti u hrvatskom društvu je pitanje religijske samoidentifikacije. Ponuđeni odgovori na ovom pitanju otvaraju mogućnost razlikovanja „institucionalne religioznosti“ i „individualizirane religioznosti“. Rezultati istraživanja „MID“ za 2010. godinu pokazuju da se nešto manje od polovice građana smatra „religioznima u skladu s crkvenim učenjem“, dok ih se oko 40 posto smatra „religioznima na svoj način“. Usporedba ovih rezultata s rezultatima istog istraživanja, odnosno istraživanja s istog projekta, iz 2004. godine i rezultata „Aufbruch I“ istraživanja iz 1997. godine pokazuje porast onih koji se smatraju „religioznima u skladu s crkvenim učenjem“ i opadanje „religioznih na svoj način“.

Tablica 2. Religijska samoidentifikacija u hrvatskom društvu, od 1997. do 2010. godine.

	%		
	1997.	2004.	2010.
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	31,2	45,4	47,2
Religiozan/na sam na svoj način	53,3	42,2	41,6
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	7,5	4,5	3,8
Nisam religiozan/a	5,6	6,5	7,1
Protivnik/ca sam vjere	2,4	1,1	0,3

Izvori: AUF 1997; MID 2004, 2010.

U promatranom razdoblju primjetan je i manji pad „religiozno nesigurnih“, te mali porast onih koji se smatraju „nereligioznima“. Više od 80 posto građana Hrvatske smatra se religioznima. U općem smislu možemo istaknuti da su i rezultati istraživanja „MID“ za 2010. godinu potvrdili stabilnost religijske samoidentifikacije. Naime, dosadašnja istraživanja, iako s različitim pitanjima i ponuđenim skalama, pokazuju slične rezultate, odnosno da je „religioznih osoba“ u hrvatskom društvu oko 80 posto (Črpić, Kušar, 1998:524; Marinović Jerolimov, 2005:308; Črpić, Zrinščak, 2010:10).

Sljedeće pitanje je o osobnom uvjerenju u postojanje Boga, odnosno o slici Boga koje je prisutna u hrvatskom društvu. Rezultati istraživanja „MID“ pokazuju da nešto manje od polovice građana (48,2 posto) vjeruje u postojanje „osobnog Boga“, dok nešto više od trećine (35,7 posto) vjeruje u postojanje „neke vrste duha ili životne sile“.

Tablica 3. Uvjerenje o postojanju Boga, pregled rezultata od 1999. do 2010. godine.

	%		
	1999.	2008.	2010.
Postoji osobni Bog	39,9	42,4	48,2
Postoji neka vrsta duha ili životne sile	45,0	36,3	35,7
Ne znam što da mislim	8,2	12,7	10,0
Ne mislim da postoji neka vrsta višeg bića ili Bog	3,3	4,3	1,8
Ja sam ateist	-	-	2,7

Izvori: EVS 1999, 2008; MID 2010.

Usporedba ovih rezultata s rezultatima EVS istraživanja za 1999. i 2008. godinu pokazuje porast broja onih koji vjeruju u postojanje „osobnog Boga“ (za 8,3 posto) i pad broja onih koji vjeruju u postojanje „neke vrste duha ili životne sile“ (za 9,3 posto). U naznačenom periodu primjetan je i mali porast skeptika i agnostika, te relativna stabilnost ateističkog stajališta.

Četvrto pitanje u ovom pregledu osnovnih pokazatelja institucionalne religioznosti u hrvatskom društvu je pitanje institucionalne religijske prakse, odnosno pitanje učestalosti odlazaka, izuzevši posebne prilike kao vjenčanja, pogrebe, krštenja i slično, na obrede karakteristične za pripadnost određenoj vjerskoj zajednici. Institucionalna religijska praksa svakako predstavlja jedan od važnih indikatora tradicionalnog oblika religioznosti (Kalmijn, 2003:314). Rezultati istraživanja „MID“ za 2010. godinu pokazuju da nešto manje od četvrtine građana tjedno pohađa vjerske obrede.

Tablica 4. Institucionalna religijska praksa u hrvatskom društvu od 1997. do 2010. godine.

	%				
	1997.	1999.	2004.	2008.	2010.
Nikada	14,1	10,4	6,3	15,7	8,5
Jednom u nekoliko godina	14,0	9,7	9,7	15,1	12,9
Više puta godišnje (za velikih blagdana)	29,7	26,9	38,5	25,2	40,9
Mjesečno	17,0	21,1	16,6	16,2	12,8
Tjedno	25,0	31,4	24,5	26,4	22,9

Izvori: AUF 1997; EVS 1999, 2008; MID 2004, 2010.

Usporedba s rezultatima drugih istraživanja u općem smislu pokazuje manji pad „tjednih“, te porast „prigodnih“ odlazaka na vjerske obrede (za velikih blagdana). Također je primjetan i porast broja onih koji nikada ne pohađaju vjerske obrede. Naznačene promjene vidljive su posebice ako usporedimo rezultate EVS-a za 1999. i 2008. godinu,

gdje se „za 10 posto smanjio broj onih koji vjerske obrede pohađaju tjedno ili mjesečno, a za toliko se povećao broj onih koji u crkvu ne idu nikada ili samo povremeno“ (Črpić, Zrinščak, 2010:14). Isti trend vidljiv je i iz usporedbe rezultata „MID“ istraživanja za 2004. i 2010. godinu, iako s nešto manjim postotkom (oko 6 posto).

5. SOCIODEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE INSTITUCIONALNE RELIGIOZNOSTI

U ovom dijelu rada analiziramo osnovne pokazatelje institucionalne religioznosti (religijska samoidentifikacija, uvjerenje o postojanju Boga, institucionalna religijska praksa) s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike (spol, dob, stupanj obrazovanja, mjesto života i samoprocjena imovinskog stanja obitelji), te s obzirom na političke orijentacije. Rezultati dosadašnjih istraživanja suodnosa religijske samoidentifikacije i osnovnih sociodemografskih karakteristika pokazuju da je „sociodemografski profil“ religioznih osoba sljedeći: žene, starija životna dob, niži stupanj obrazovanja, iz ruralnih sredina (Marinović Jerolimov, 2005:310). Određene manje promjene u tom smislu naznačene su u analizi EVS rezultata za 1999. godinu (Črpić, Zrinščak, 2005:80), a analiza EVS rezultata za 2008. godinu ističe porast religioznosti kod mlađih generacija (rođenih poslije 1976. godine), te smanjivanje religioznosti kod starijih generacija (rođenih prije 1945. godine) (Črpić, Zrinščak, 2010:10).

Navedena analiza na temelju rezultata „MID“ istraživanja za 2010. godinu pokazuje statističku značajnost s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja, mjesto života i političke orijentacije.

Analiza religijske samoidentifikacije i spolne strukture pokazuje da su žene sklonije „religioznosti u skladu s crkvenim učenjem“, dok su muškarci skloniji „religioznosti na svoj način“, te nereligioznosti.

Tablica 5. Religijska samoidentifikacija, s obzirom na spolnu strukturu.

	Muški	Ženski
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	40,6	52,9
Religiozan/na sam na svoj način	45,6	38,0
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	3,0	4,7
Nisam religiozan/a / protivni/ca sam vjere	10,8	4,5

$$\chi^2=27,115; df=3; p<0,001$$

Gradani starije životne dobi (66 godina i više) skloniji su „religioznosti u skladu s crkvenim učenjem“, a oni srednjih godina i mlađi (45 godina i manje) skloniji su „religioznosti na svoj način“.

Tablica 6. Religijska samoidentifikacija, s obzirom na dobnu strukturu.

	Godina			
	66 i više	46 do 65	30 do 45	29 i manje
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	65,8	49,5	42,1	34,4
Religiozan/na sam na svoj način	22,3	40,8	46,1	53,1
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	4,3	3,8	3,7	3,8
Nisam religiozan/a / protivni/ca sam vjere	7,6	6,0	8,1	8,6

$$\chi^2=49,017; df=9; p<0,001$$

Građani bez ikakve škole, te s nezavršenom i završenom osnovnom školom, skloniji su se smatrati „religioznima u skladu s crkvenim učenjem“, a oni sa srednjim ili višim stupnjem obrazovanja skloniji su „religioznosti na svoj način“. Građani s višim stupnjem obrazovanja skloniji su i nereligioznosti.

Tablica 7. Religijska samoidentifikacija, s obzirom na obrazovnu strukturu.

	Bez škole; nezavršena OŠ	OŠ	SŠ	VŠ
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	80,6	52,4	39,8	31,0
Religiozan/na sam na svoj način	13,4	39,0	49,0	48,1
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	0	5,1	3,7	5,4
Nisam religiozan/a / protivni/ca sam vjere	6,0	3,5	7,6	15,5

$$\chi^2=103,841; df=9; p<0,001$$

Građani koji su bliži „političkom centru“ skloniji su „religioznosti u skladu s crkvenim učenjem“, politički „desno“ orijentirani skloniji su „religioznosti na svoj način“, a oni politički „lijevo“ orijentirani skloniji su nesigurnosti i nereligioznosti.

Tablica 8. Religijska samoidentifikacija, s obzirom na političke orijentacije.

	Lijevo	Centar	Desno
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	33,7	50,0	45,8
Religiozan/na sam na svoj način	44,4	41,7	48,3
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	5,1	4,4	3,0
Nisam religiozan/a / protivni/ca sam vjere	16,8	3,9	3,0

$$\chi^2=39,056; df=6; p<0,001$$

Gradani koji su većinu svog života proveli na selu ili u manjem gradu skloniji su „religioznosti u skladu s crkvenim učenjem“, oni iz srednjih gradova i Zagreba skloniji su „religioznosti na svoj način“, a oni iz većih gradova skloniji su nereligioznosti.

Tablica 9. Religijska samoidentifikacija, s obzirom na mjesto života.

	Selo, manji grad	Srednji grad	Veći grad	Zagreb
Religiozan/na sam u skladu s crkvenim učenjem	56,4	34,6	46,7	36,8
Religiozan/na sam na svoj način	34,8	49,6	38,1	54,4
Nisam siguran/na jesam li religiozan/na ili ne	2,8	6,9	1,9	3,7
Nisam religiozan/a / protivni/ca sam vjere	6,1	8,8	13,3	5,1

$\chi^2=53,201$; $df=9$; $p<0,001$

Vrlo slični odnosi između religijske samoidentifikacije i osnovnih sociodemografskih karakteristika dobiveni su i u analizi temeljenoj na rezultatima „MID“ istraživanja iz 2004. godine (Nikodem, 2004:271).

Na pitanju osobnog uvjerenja o postojanju Boga dobivena je statistička značajnost s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja i političke orijentacije.

Tako analiza osobnog uvjerenja o postojanju Boga, s obzirom na spolnu strukturu pokazuje da su žene sklonije vjerovati u postojanje „osobnog Boga“, dok su muškarci skloniji agnostičkoj i ateističkoj poziciji.

Tablica 10. Uvjerenje o postojanju Boga, s obzirom na spolnu strukturu.

	Muški	Ženski
Postoji osobni Bog	41,6	54,0
Postoji neka vrsta duha ili životne sile	37,6	34,1
Ne znam što da mislim	15,1	8,6
Ne mislim da postoji neka vrsta višeg bića ili Bog/ Ja sam ateist	5,7	3,4

$\chi^2=21,192$; $df=3$; $p<0,001$

Gradani starije životne dobi (66 godina i više) skloniji su vjerovanju u postojanje „osobnog Boga“, oni u dobi od 46 do 65 godina skloniji su vjerovanju u postojanje „neke vrste duha ili životne sile“, dok su građani srednje i mlađe životne dobi skloniji agnostičkoj i ateističkoj poziciji.

Tablica 11. Uvjerenje o postojanju Boga, s obzirom na dobnu strukturu.

	Godina			
	66 i više	46 do 65	30 do 45	29 i manje
Postoji neka vrsta duha ili životne sile	27,2	39,6	35,9	37,3
Ne znam što da mislim	3,3	11,6	13,8	15,8
Ne mislim da postoji neka vrsta višeg bića ili Bog/ Ja sam ateist	5,4	2,2	4,4	7,2

$$\chi^2=41,461; df=9; p<0,001$$

Građani bez škole ili s nezavršenom osnovnom školom skloniji su vjerovanju u postojanje „osobnog Boga“, oni s nižim stupnjem obrazovanja skloniji su vjerovanju u postojanje „neke vrste duha ili životne sile“. Građani sa srednjim stupnjem obrazovanja skloniji su ateizmu, a oni s višim stupnjem obrazovanja agnosticizmu i ateizmu.

Tablica 12. Uvjerenje o postojanju Boga, s obzirom na obrazovnu strukturu.

	Bez škole i nezavršena OŠ	OŠ	SŠ	VŠ
Postoji osobni Bog	76,3	43,0	46,0	36,2
Postoji neka vrsta duha ili životne sile	20,0	43,4	35,8	37,0
Ne znam što da mislim	1,5	12,5	12,2	18,1
Ne mislim da postoji neka vrsta višeg bića ili Bog/ Ja sam ateist	2,2	1,2	5,9	8,7

$$\chi^2=73,064; df=9; p<0,001$$

Građani bliži „političkom centru“ skloniji su vjerovanju u postojanje „osobnog Boga“, dok su oni „lijevo“ politički orijentirani skloniji agnosticizmu i ateizmu.

Tablica 13. Uvjerenje o postojanju Boga, s obzirom na političke orijentacije.

	Lijevo	Centar	Desno
Postoji osobni Bog	32,0	51,7	48,5
Postoji neka vrsta duha ili životne sile	37,1	37,1	34,5
Ne znam što da mislim	18,8	9,3	13,5
Ne mislim da postoji neka vrsta višeg bića ili Bog/ Ja sam ateist	12,2	2,0	3,5

$$\chi^2=37,812; df=6; p<0,001$$

Nadalje, analiza institucionalne religijske prakse i osnovnih sociodemografskih karakteristika i političkih orijentacija pokazala je statistički značajne razlike s obzirom na političke orijentacije, spol, stupanj obrazovanja, te u manjoj mjeri s obzirom na dob. Regresijska analiza prediktorskog sklopa (sociodemografske karakteristike i političke orijentacije) i institucionalne religijske prakse pokazuje da odabrani prediktorski sklop tumači 10,3 posto varijance kriterijske varijable. Građani „desne“ političke orijentacije, ženskog spola i s nižim stupnjem obrazovanja skloniji su češće pohađati vjerske obrede.

Tablica 14. Institucionalna religijska praksa, s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike.

	Standardizirani koeficijenti	Sig.	Korelacije	
	Beta		Direktne	Parcijalne
Političke orijentacije	.228	.000	.219	.229
Spol	.165	.000	.155	.170
Obrazovanje	-.150	.000	-.159	-.147

$R=.321$, $R^2=.103$, $p<0,01$

Regresijska analiza institucionalne religijske prakse (kao kriterijske varijable) i osnovnih sociodemografskih karakteristika (kao prediktorskog sklopa), između ostalog, nije pokazala statističku značajnost s obzirom na dobnu strukturu. Zasebna analiza ove dvije varijable metodom hi-kvadrat testa, koja je nešto manje „metodološki stroga“, ipak pokazuje statistički značajnu razliku između „starije“ i „mlađe“ populacije.

Tablica 15. Institucionalna religijska praksa, s obzirom na dobnu strukturu.

	Godina			
	66 i više	46 do 65	30 do 45	29 i manje
Godišnje (jednom ili više puta)	34,1	57,2	58,9	59,1
Mjesečno	7,7	12,3	17,8	10,1
Tjedno	43,4	22,6	14,5	17,3

$\chi^2=80,797$; $df=9$; $p<0,001$

Stoga uz nužan oprez možemo reći da su „tjednom“ odlasku na misu skloniji građani u dobi od 66 i više godina, za razliku od onih koji su u dobi od 29 i manje godina. Analizom rezultata „MID“ istraživanja za 2004. godinu dobiveni su slični rezultati (Nikodem, 2004:268), no za razliku od prije sedam godina, sada na ovom pitanju nismo

dobili statistički značajne razlike s obzirom na mjesto života i samoprocjenu imovinskog stanja obitelji. Također, slični rezultati su dobiveni i u nekim drugim istraživanjima (Marinović Jerolimov, 2005:326).

6. VAŽNOST CRKVE ZA INSTITUCIONALNU RELIGIOZNOST U HRVATSKOJ?

Dva su ključna čimbenika razvoja institucionalne religioznosti – obitelj, odnosno religijska socijalizacija u obitelji (Davie, 2005:87), i same religijske institucije, odnosno njihovo učenje i djelovanje u društvu. O suodnosu religije i obitelji u hrvatskom društvu, te o važnosti obitelji i religijske socijalizacije u obitelji za opću, a tako i institucionalnu, religioznost raspravljali smo u nekim od prijašnjih radova. Promjene u percepciji i praksi bračnog i obiteljskog života dugoročno mogu utjecati i na promjene unutar religioznosti (Nikodem, 2010, 2010a:189). U tom smislu važni su i odnosi, te percepcija građana prema religijskim institucijama, u ovom slučaju religijskoj instituciji, odnosno Katoličkoj crkvi.

Usporedba rezultata „MID“ istraživanja za 2004. i 2010. godinu o važnosti osjećaja pripadnosti Crkvi pokazuje kako je u naznačenom periodu došlo do smanjivanja broja onih koji osjećaj pripadnosti crkvi smatraju važnim u svom životu.

Tablica 16. Važnost osjećaja pripadnosti Crkvi, 2004. i 2010. godine.

	2004.	2010.
Izrazito nevažno	5,9	6,1
Uglavnom nevažno	12,7	9,0
Ne znam, ne mogu procijeniti	10,1	20,0
Uglavnom važno	35,3	36,6
Izrazito važno	36,0	28,3

Izvori: MID 2004, 2010.

Naime, kako je vidljivo iz tablice 16., 2004. godine 71,3 posto građana osjećaj pripadnosti Crkvi smatrao je važnim, dok je 2010. godine taj broj smanjen na 64,9 posto. No s druge strane, to ne znači i istovremeno povećanje broja onih građana koji osjećaj pripadnosti Crkvi u svom životu smatraju nevažnim (taj broj se malo smanjio, s 18,6 posto na 15,1 posto). Povećao se broj nesigurnih po tom pitanju, odnosno onih koji ne mogu procijeniti je li osjećaj pripadnosti Crkvi nešto što je važno ili nevažno u njihovom životu (s 10,1 posto na 20,0 posto).

Smanjivanje broja onih koji osjećaj pripadnosti Crkvi smatraju važnim u svom životu i povećanje nesigurnosti oko tog pitanja praćeno je izrazitim padom povjerenja u Crkvu, padom javne uloge Crkve, te povećanjem jedne negativne percepcije Crkve u hrvatskoj javnosti.

U tablici 17. dajemo pregled rezultata nekoliko istraživanja⁴ s obzirom na povjerenje u institucije i organizacije u hrvatskom društvu u razdoblju od 1997. do 2008. godine.

Tablica 17. Povjerenje u institucije i organizacije u Hrvatskoj od 1997. do 2008. godine.

%	1997.	1999.	2004.	2008.
Sabor	41,6	21,9	16,6	11,5
Vlada	49,7	-	19,3	-
Pravosudni sustav	61,6	34,7	17,2	19,1
Policija	76,7	52,5	35,9	35,9
Vojska	85,4	63,9	39,8	44,8
Crkva	85,1	62,8	49,6	53,2
Odgojno-obrazovni sustav	87,4	62,8	40,6	56,1
Zdravstveni sustav	-	43,5	29,6	40,4
Sustav socijalnog osiguranja	-	30,8	22,4	28,7
Mediji	-	-	25,9	-
Tisak	23,0	17,5	-	14,5
Sindikati	39,9	27,0	-	17,0
Europska unija	44,0	39,5	21,0	20,2
NATO	44,2	50,5	-	22,3
UN	43,6	42,3	-	24,9
Vlast i državna uprava	-	-	-	13,5

Izvori: VIM 1997; SIR 2004; EVS 1999, 2008.

Pritom je važno istaknuti ono što je vidljivo i iz same tablice, a to je jedan širi trend pada povjerenja u osnovne institucije, koji je, osim u Hrvatskoj, prisutan i u većem dijelu Europe (Davie, 2005:74). Upravo zbog toga ovdje i dajemo cjelovit pregled povjerenja u institucije, a ne samo s obzirom na Crkvu. No dok je s jedne strane pad povjerenja u Crkvu doista velik, s druge strane Crkva i dalje ostaje jedna od institucija najvećeg povjerenja u hrvatskom društvu.

Nadalje, usporedba rezultata EVS-a za 1999. i 2008. godinu na tvrdnjama koje obuhvaćaju javnu ulogu Crkve jasno pokazuje opadanje javne uloge Crkve.

⁴ Osim već navedenih istraživanja u ovom pregledu koristimo i rezultate dvaju istraživanja koja, zbog toga što njihove rezultate koristimo samo ovdje, nismo prethodno naveli. To su sljedeća istraživanja: „Vjera i moral u Hrvatskoj“, provedeno krajem 1997. godine na reprezentativnom uzorku od 1245 punoljetnih građana Hrvatske (korištena oznaka VIM 1997) – vidjeti Baloban, S., Rimac, I. (1998). Povjerenje u institucije u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 68(4):663-672, te „Praćenje siromaštva u Hrvatskoj“, provedeno 2004. godine na reprezentativnom uzorku od 1216 punoljetnih građana Hrvatske (oznaka SIR 2004).

Tablica 18. Općenito govoreći, mislite li da u našoj zemlji Crkva adekvatno odgovara na ...

(%)		1999.	2008.
Moralne probleme i potrebe pojedinca	Ne	34,5	50,1
	Ne zna, bez odgovora	13,8	11,8
	Da	51,7	38,1
Probleme obiteljskog života	Ne	35,5	51,5
	Ne zna, bez odgovora	14,0	12,9
	Da	50,5	35,5
Duhovne potrebe ljudi	Ne	11,6	21,9
	Ne zna, bez odgovora	9,9	9,0
	Da	78,5	69,1
Socijalne probleme u našoj zemlji danas	Ne	46,7	60,8
	Ne zna, bez odgovora	16,5	13,3
	Da	36,8	25,9

Izvori: EVS 1999/2008.

Nešto više od trećine (38,1 posto) građana 2008. godine smatra da Crkva u Hrvatskoj adekvatno odgovara na „moralne probleme i potrebe pojedinca“ (naspram 51,7 posto 1999. godine). Slični odnosi su i s obzirom na „probleme obiteljskog života“. Manji pad primjetan je s obzirom na adekvatne odgovore Crkve na „duhovne potrebe ljudi“, a tek četvrtina građana u 2008. godini smatra da Crkva adekvatno odgovara na „socijalne probleme u Hrvatskoj danas“ (naspram 36,8 posto u 1999. godini).

S tim u vezi, važno je vidjeti i promjene u percepciji Crkve u hrvatskoj javnosti. Usporedba rezultata „Aufbrucha“ za 1997. i 2007. godinu ukazuje na povećanje negativne percepcije Crkve.

Tablica 19. Percepcija Crkve u hrvatskoj javnosti.

Tvrdnje	podržava lijevu tvrdnju (%)		neutralno (%)		podržava desnu tvrdnju (%)		Tvrdnje
	1997.	2007.	1997.	2007.	1997.	2007.	
Crkva je prvenstveno zainteresirana za moć na zemlji	28,3	37,8	36,1	29,1	35,1	33,1	Crkva je prvenstveno zainteresirana za onostrano dobro
Crkva je prirodni saveznik siromašnih i nemoćnih	57,0	42,5	31,9	34,0	10,6	23,5	Crkva je prirodni saveznik bogatih i moćnih
U Hrvatskoj je crkva bogata	42,1	58,3	40,9	31,0	15,5	10,7	U Hrvatskoj je crkva siromašna

Izvori: AUF 1997/2007.

Naime, u promatranom razdoblju povećao se broj onih koji smatraju da je „Crkva prvenstveno zainteresirana za moć na zemlji“ (s 28,3 posto na 37,8 posto), te da je „Crkva prirodni saveznik bogatih i moćnih“ (s 10,6 posto na 23,5 posto). Najveća promjena je na tvrdnji da je „Crkva u Hrvatskoj bogata“, što je 1997. godine smatralo 42,1 posto građana, a 2007. godine njih 58,3 posto.

Navedeni rezultati jasno ukazuju na probleme djelovanja Crkve u demokratskom sustavu. Neki autori smatraju da se nakon društveno-političkih promjena, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, u Crkvi javljaju tendencije obnove stanja prije komunizma ili nastavka djelovanja koje je bilo karakteristično za razdoblje komunizma (Mate-Toth, Miklušćak, 2001:19). Razdoblje komunizma je na svojevrsan način „konzerviralo“ Crkvu, što je s obzirom na „izvansustavni“ položaj Crkve i nametnutu stalnu politizaciju jačalo ulogu i religije i Crkve (Vrcan, 1986:70-71). No s druge strane takvo „naslijeđe“ ostavilo je Crkvu uglavnom nepripremljenu za djelovanje u demokratskom okruženju. Davie ističe kako je jedno od ključnih pitanja za opstanak crkvi u europskim društvima sposobnost prilagodbe promijenjenim i promjenjivim prilikama i igranju učinkovite uloge u stvaranju civilnog društva. „Hoće se reći da će one, zapravo, postati suviše nastave li se ponašati kao u proteklom stoljećima, ali moglo bi biti drugačije kada bi te crkve imale i volju i energiju da shvate potrebe kasnomodernog doba i krenu naprijed, umjesto da se drže prošlosti“ (Davie, 2005:76). Osim toga, djelovanje Crkve „nakon komunizma“ opterećeno je s jedne strane sučeljavanjem sa zahtjevima materijalne obnove, a s druge strane zahtjevima razvoja demokracije. „Crkva se izlaže riziku gubitka svoje uloge propovijedanja slobode u zamjenu za svoje nekretnine i institucije“ (Tomka, 2005:108-109). Pitanje je i mogućnosti ostvarivanja značajne uloge Crkve u situaciji kada većina u hrvatskom društvu smatra da je „Crkva bogata“, a ista ta većina je siromašna ili živi u uvjetima na rubu siromaštva. Nadalje, ukoliko se nastave trendovi pada povjerenja u Crkvu kao instituciju i pada povjerenja u javnu ulogu Crkve postaviti će se i pitanje legitimnosti djelovanja Crkve u takvom „okruženju nepovjerenja“. Ako je raspadom „komunizma“ u nastaloj „ideološkoj praznini“ Crkva „naplaćivala dividende“ protivljenja takvom sustavu (Ferrari, 1995:802), onda danas, dvadeset godina poslije, takvi odnosi više nisu održivi.

U tom kontekstu postavlja se pitanje kolika je važnost učenja i djelovanja Crkve za održanje i razvoj institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu? Naime, analiza i usporedba rezultata empirijskih istraživanja u posljednjih petnaestak godina ne pokazuju bitne promjene unutar institucionalne religioznosti i religioznosti uopće. Navedeni negativni trendovi s obzirom na Crkvu za sada nemaju veći utjecaj na institucionalnu religioznost. Kako to objasniti? Može li o(p)stati visoka razina institucionalne religioznosti u društvu uz relativno nisku razinu povjerenja u Crkvu kao instituciju i uz nisku razinu povjerenja u javnu ulogu Crkve? Je li sociokulturni razvoj hrvatskog društva u posljednjih dvadesetak godina doveo do odvajanja religioznosti i Crkve? Krije li visoka razina institucionalne religioznosti jednu u biti individualiziranu religioznost? To su neka od pitanja institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu. U zaključnom dijelu rada ovdje analizirane rezultate, kao i rezultate prethodnih analiza, stavljamo u kontekst nekih teorija koje smo prije izložili.

7. ZAKLJUČAK

Rezultati „MID“ istraživanja za 2010. godinu pokazuju da se više od 90 posto građana hrvatskog društva konfesionalno izjašnjava, nešto manje (88,8 posto) ih se smatra religiozno, više od 80 posto vjeruje u postojanje „Boga ili nekog višeg bića“, a nešto više od trećine građana pohađa vjerske obrede najmanje jednom mjesečno ili češće. Usporedbe s rezultatima drugih istraživanja na osnovnim pokazateljima institucionalne religioznosti pokazuju relativnu stabilnost konfesionalne pripadnosti u posljednjih petnaestak godina. U istom razdoblju primjetan je porast onih koji se smatraju „religioznima u skladu s crkvenim učenjem“ (s 31,2 posto 1997. godine na 47,2 posto 2010. godine), te smanjivanje broja onih koji se smatraju „religioznima na svoj način“ (s 53,3 posto 1997. godine na 41,6 posto 2010. godine). Također je primjetan porast vjerovanja u postojanje „osobnog Boga“ (s 39,9 posto 1999. godine na 48,2 posto 2010. godine), te pad vjerovanja u postojanje „neke vrste duha ili životne sile“ u istom razdoblju (s 45,0 posto na 35,7 posto). Razina institucionalne religijske prakse, od 1997. do 2010. godine, je relativno stabilna. U prosjeku oko 25 posto građana tjedno pohađa vjerske obrede. Nužno je ipak upozoriti da je ova usporedba uvjetna, jer iako smo uspoređivali rezultate na istim instrumentima (pitanjima), isti su dobiveni provedbom različitih istraživanja i na različitim uzorcima. Prije svega radi se o različitim načinima provedbe istraživanja (anketiranja), te različitim veličinama uzorka i načinima uzorkovanja.

Religijsku „sliku“ suvremenog hrvatskog društva možemo označiti kroz istovremene procese stabilnosti institucionalne religioznosti i kontinuirane prisutnosti individualizirane religioznosti (Nikodem, Zrinščak, 2009). Komparativna analiza rezultata EVS istraživanja za 1999. i 2008. godinu pak ističe „dinamičnost u stabilnosti“ (Črpić, Zrinščak, 2010).

S obzirom na sve navedeno možemo ustvrditi da opća hipoteza o prevladavanju tradicionalne, institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu i dalje ostaje nepromijenjena, odnosno da je i nakon analize rezultata empirijskog istraživanja za 2010. godinu ta hipoteza potvrđena. Prva radna hipoteza koja je pretpostavila važnost utjecaja spolne i dobne strukture, te stupnja obrazovanja na religioznost, odnosno da će građani ženskog spola, starije životne dobi i s nižim stupnjem obrazovanja biti skloniji institucionalnoj religioznosti, je potvrđena. Druga radna hipoteza koja je pretpostavila isti utjecaj i odnos s obzirom na mjesto života i samoprocjenu imovinskog stanja obitelji nije potvrđena. Naime, analiza višestrukih odnosa u tom smislu pokazala je tek jednu statistički značajnu povezanost (između religijske samoidentifikacije i mjesta života). Treća radna hipoteza također nije potvrđena. Dobiveni rezultati, osim kod institucionalne religijske prakse, ne potvrđuju pretpostavku da će građani bliži političkoj „desnici“ biti skloniji institucionalnoj religioznosti.

Na kraju pitanje je koji teorijski pristup koristiti u analizi suodnosa društvenih i religijskih promjena u suvremenom hrvatskom društvu? Poći od teorije, ili teorija, sekularizacije znači ostati s vrlo ograničenim mogućnostima obrazloženja tih procesa. Suvremeno hrvatsko društvo i dalje karakterizira visoka razina religioznosti u općem smislu. Naznačene tendencije pada povjerenja u Crkvu kao instituciju, pada povjerenja u javnu

ulogu Crkve i porast jedne negativne percepcije Crkve kao institucije koja je „bogata“ i više zainteresirana za moć i materijalno bogatstvo mogu označavati početak procesa sekularizacije hrvatskog društva. Posebice ako tome dodamo manji pad konfesionalne pripadnosti i „tjednih“ pohađanja vjerskih obreda (Črpić, Zrinščak, 2010). No s druge strane, ti procesi mogu označavati i unutrašnje probleme i prijepore hrvatskog društva koji nisu nužno povezani s procesom sekularizacije, a čija analiza prelazi okvire ovog rada. Ukoliko pak polazimo od teorije sekularizacije onda se visoka religioznost može obrazložiti Bruceovom tezom o „kulturalnoj obrani“ (Bruce, 2002:30-34) i tezama Inglehart i Norris o „egzistencijalnoj sigurnosti“ i „kulturnoj tradiciji“ (Inglehart, Norris, 2007:24-29). Naime, jasno je da religija u hrvatskom društvu predstavlja važan čimbenik konstituiranja socijalnog identiteta, te da je predstavljala i dalje predstavlja jedan od ključnih izvora „obrane“ nacionalne kulture. Također je jasno da je egzistencijalna sigurnost većine građana hrvatskog društva ugrožena. S obzirom na razvoj hrvatskog društva u posljednjih dvadesetak godina, kojeg u ekonomskom smislu karakteriziraju izrazita liberalizacija i privatizacija, te stalno i sve veće zaduživanje (kako države tako i samih građana), a u sociokulturnom smislu snažna politička instrumentalizacija „tema iz prošlosti“, doista je teško očekivati da će utjecaj navedenih čimbenika u bližoj budućnosti biti smanjen. Posebice s obzirom i na prijepore oko ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Navedene teze iz sekularizacijskih teorija mogu se povezati s teorijama individualizacije i „difuzne religije“. Prisutnost individualizirane religioznosti je jasno vidljiva iz rezultata empirijskih istraživanja jer primjerice oko trećine građana ističe kako „ima vlastiti način za uspostavu veze s božanskim bez crkve ili vjerskih obreda“ (Nikodem, Zrinščak, 2009), a oko 40,0 posto građana smatra se „religioznima na svoj način“ (tablica 2.). Teorija „difuzne religije“ je zasigurno primjenjiva i u hrvatskom društvu, prije svega u raširenosti religijskog utjecaja na različita područja društvenog života, ali i u određenom odmaku od učenja Crkve. Tako primjerice većina građana ističe važnost religijskih obreda prilikom rođenja (77,1 posto), vjenčanja (85,3 posto) i pogreba (88,5 posto) (Nikodem, 2010). S druge strane, odmak od učenja Crkve je posebice vidljiv u pitanjima spolnog morala. Većina građana smatra da „suzdržavanje od spolnih odnosa prije braka“ (66,4 posto) i „nekorištenje umjetnih metoda zaštite od začeća“ (67,4 posto) nisu važni elementi konstituiranja njihovog religijskog identiteta (Nikodem, 2004:274).

Na kraju ostaje nam puno pitanja, a malo odgovora. Je li proces religijske revitalizacije i retradicionalizacije (Marinović Jerolimov, Zrinščak, 2006:280; Zrinščak, Nikodem, 2009:13) s početka devedesetih godina prošlog stoljeća završen? Ili slijedi nova faza religijske retradicionalizacije uvjetovana sve lošijim socioekonomskim prilikama i prijeporima oko ulaska u Europsku uniju? Hoće li se religija (i religijske institucije) ponovo snažnije aktivirati u tom smislu, i koja će biti njihova uloga? Je li budućnost religije u hrvatskom društvu u „zastupničkoj ulozi“ (Davie, 2005) koja će, između ostalog, donijeti i smanjivanju izravne veze između građana i religijskih institucija? Slijedi li u tom smislu i sve veće odvajanje „vjerski aktivne“ manjine od „vjerski pasivne“ većine? Može li opstati religijska „dinamičnost u stabilnosti“ (Črpić, Zrinščak, 2010) u društvenim uvjetima „nestabilne dinamičnosti“? Istraživanja koja su pred nama, primjerice sljedeći val EVS-a 2017. godine, vjerojatno će dati odgovore na većinu ovih pitanja.

LITERATURA

- Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K. (2003). *Postkomunistički horizonti. Obris sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja*. Đakovo: Diacovensia.
- Baloban, S., Rimac, I. (1998). Povjerenje u institucije u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 68(4):663-672.
- Barker, E. (2004). The Church Without and the God Within: Religiosity and/or Spirituality? U: Marinović Jerolimov, D., Zrinščak, S., Borowik, I. (ur.) *Religion and Patterns of Social Transformation*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. str. 23-47.
- Berger, P. L. (1990). *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Berger, P. L. (2002). Secularization and de-secularization. U: Woodhead, L. i dr. (ur.) *Religions in the Modern World. Traditions and Transformations*. London, New York: Routledge. str. 291-298.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead. Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago & London: Chicago University Press.
- Cipriani, R. (1984). Religion and Politics; The Italian Case: Diffused Religion. *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 58(1):29-51.
- Cipriani, R. (1989). 'Diffused religion' and New Values in Italy. U: Beckford, J.A., Luckmann, T. (ur.) *The Changing Face of Religion*. London: Sage. str. 24-48.
- Črpić, G., Kušar, S. (1998). Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 68(4):513-563.
- Črpić, G., Zrinščak, S. (2005). Između identiteta i svakodnevnog života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive. U: Baloban, J. (ur.) *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga. str. 45-83.
- Črpić, G., Zrinščak, S. (2010). Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja*, 19(1-2):3-27.
- Davie, G. (1990). Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? *Social Compass*, 37(4):455-469.
- Davie, G. (2005). *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga.
- Davie, G. (2007). *The Sociology of Religion*. London: Sage.
- Dobbelaere, K. (2006). Bryan Wilson's Contributions to the Study of Secularization. *Social Compass*, 53(2):141-146.
- Durkheim, E. (2008). *Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sustavi u Australiji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Ferrari, S. (1995). Novo vino i stari mjehovi. Tolerancija, pravo i religija u suvremenoj Europi. *Društvena istraživanja*, 20(6):801-817.

- Finke, R., Stark, R. (2003). The Dynamics of Religious Economies. U: Dillon, M. (ur.) *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press. str. 96-109.
- Hervieu-Leger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- Iannaccone, L. R. (1992). Religious Markets and the Economics of Religion. *Social Compass*, 39(1):123-131.
- Inglehart, R., Norris, P. (2007). *Sveto i svjetovno; Religija i politika u svijetu*. Zagreb: Politička kultura.
- Kalmijn, M. (2003). Country Differences in Sex-Role Attitudes: Cultural and Economic Explanations. U: Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L. (ur.) *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Value Study*. Leiden: Brill. str. 311-337.
- Lehmann, D. (2010). Rational Choice and the Sociology of Religion. U: Turner, B.S. (ur.) *The New Blackwell Companion to The Sociology of Religion*. Oxford: Wiley-Blackwell. str. 181-200.
- Luckmann, T. (1967). *The Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*. New York: The Macmillan Company.
- Luckmann, T. (1999). The Religious Situation in Europe: the Background to Contemporary Conversions. *Social Compass*, 46(3):251-258.
- Marinović Jerolimov, D. (2000). Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela*, 38(1-2):43-80.
- Marinović-Jerolimov, D. (2005). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004: između kolektivnog i individualnog. *Sociologija sela*, 168(2):303-339.
- Marinović Jerolimov, D., Zrinščak, S. (2006). Religion Within and Beyond Borders: The Case of Croatia. *Social Compass*, 53(2):279-290.
- Mate-Toth, A., Miklušćak, P. (2001). *Nije kao med i mlijeko. Bog nakon komunizma*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Nikodem, K. (2004). Religijski identitet u Hrvatskoj. Dimenzije religijskog identiteta i socio-ekološke orijentacije. *Socijalna ekologija*, 13(3-4):257-285.
- Nikodem, K., Zrinščak, S. (2009). Croatian Religious Story. Coexistence of Firm Institutionalized and Individualized Religiosity. Research report for the project „Church and Religion in an Enlarged Europe“.
- Nikodem, K. (2010). Religiosity and Marriage/Family Attitudes in Croatia. U: Pickel, G., Sammet, K. (ur.) *Transformations of Religiosity: Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989-2010*. VS Verlag.
- Nikodem, K. (2010a). Religija i obitelj; Utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju odnosa roditelja i djece. *Socijalna ekologija*, 19(2):173-192.
- Pickel, G. (2009). Secularization as an European Fate? Results from the Church and Religion in an Enlarged Europe Project 2006. U: G. Pickel, O. Müller (ur.) *Church and Religion in Contemporary Europe. Results from Empirical and Comparative Research*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. str. 89-122.

- Stark, R., Bainbridge, W. S. (1985). *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press.
- Šundalić, A. (1995). Konfesionalna pripadnost – religijsko ili političko obilježje. *Društvena istraživanja*, 20(6):911-926.
- Tomka, M. (2005). *Church, State and Society in Eastern Europe*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy.
- Vrcan, S. (1986). *Od krize religije k religiji krize. Prilog raspravi o religiji u uvjetima suvremene krize*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wilson, B. R. (1966). *Religion in Secular Society. A Sociological Comment*. London: C.A. Watts & CO LTD.
- Wilson, B. R. (1976). Aspects of Secularization in the West. *Japanese Journal of Religious Studies*, 3-4:259-277.
- Wilson, B. R. (1982). *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Zrinščak, S., Črpić, G., Kušar, S. (2000). Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra*, 70(2):233-255.
- Zrinščak, S., Nikodem, K. (2009). Why, at all, Do We Need Religion? Religion and Morality in Post-Communist Europe. U: Pickel, G., Müller, O. (ur.) *Church and Religion in Contemporary Europe. Results from Empirical and Comparative Research*. Wiesbaden: VS Verlag. str. 13-24.

RELIGION AND CHURCH.
ISSUES OF INSTITUTIONAL RELIGIOUSNESS IN
CONTEMPORARY CROATIAN SOCIETY
Krunoslav Nikodem

Summary

The paper analyses the issues of institutional religiousness in contemporary Croatian society. It is based on the results of the empirical research conducted as part of the project „Modernization and identity of Croatian society: sociocultural integrations and development” (130-1301180-0915) led by Prof. Ivan Cifrić. The research was conducted during the end of November and first half of December 2010 on the representative sample of adult Croatian citizens (N=1008). Institutional religiousness is analyzed according to the following indicators: confessional affiliation, religious self-identification, personal conviction about the existence of God and institutional religious practice. The paper relies on the general hypothesis that in the contemporary Croatian society there are still traditional forms of religiousness tied to religious institutions. These indicators are analyzed with regards to basic socio-demographic characteristics and political orientations of Croatian citizens. In order to conduct a more thorough analysis, the results from 2010 are compared with the results from other studies conducted in the period between 1997 and 2008. The paper also offers a short overview of the fundamental theoretical approaches in the sociology of religion and, on the basis of the empirical research, considers the possibilities of their application in explaining the correlation between social and religious changes in Croatia. Within this context, the role and potentials of the Catholic Church are also analyzed.

Key words: religion, church, institutional religiousness, social changes, religious changes

RELIGION UND KIRCHE.
FRAGEN DER INSTITUTIONELLEN RELIGIOSITÄT IN DER
ZEITGENÖSSISCHEN KROATISCHEN GESELLSCHAFT
Krunoslav Nikodem

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden Fragen der institutionellen Religiosität in der zeitgenössischen kroatischen Gesellschaft analysiert. Die Arbeit beruht auf Ergebnissen der im Rahmen des Projektes „Modernisierung und Identität der kroatischen Gesellschaft - soziokulturelle Integration und Entwicklung“ (130-1301180-0915) unter Leitung von Prof. Dr. Sc. Ivan Cifrić durchgeführten empirischen Forschung. Die Forschung wurde Ende November und Anfang Dezember 2010 an einem repräsentativen Muster von volljährigen kroatischen Bürgern durchgeführt (N=1008). Die institutionelle Religiosität wird mit Hilfe folgender Indikatoren analysiert: konfessionelle Zugehörigkeit, religiöse Selbstidentifizierung, persönliche Überzeugung über die Existenz Gottes und die institutionelle religiöse Praxis.

In der Arbeit wird von der allgemeinen Hypothese ausgegangen, dass in der zeitgenössischen kroatischen Gesellschaft auch weiterhin traditionelle, an Religionsinstitutionen gebundene Formen der Religiosität vorherrschen. Die genannten Indikatoren werden hinsichtlich der soziodemographischen Grundmerkmalen und der politischen Orientierung scharf analysiert. Zwecks einer vollständigeren Analyse werden die Ergebnisse für das Jahr 2010 mit denen aus einer zwischen 1997 und 2008 durchgeführten Forschung verglichen. In der Arbeit werden außerdem kurz die theoretischen Grundansätze der Religionssoziologie dargestellt, es wird auch auf Grund der Analyse der Ergebnisse der empirischen Forschung auf die Möglichkeit hingewiesen, dass die Ergebnisse angewendet werden bei der Erklärung der Wechselwirkungen zwischen gesellschaftlichen und religiösen Wandlungen in Kroatien. In dem Kontext werden auch die Rolle und die Einsatzmöglichkeiten der katholischen Kirche analysiert.

Schlüsselwörter: Religion, Kirche, institutionelle Religiosität, gesellschaftliche Wandlungen, religiöse Wandlungen